

Nekoliko rjeđih neobjavljenih nalaza iz Siscije

Some Rare Unpublished Finds from Siscia

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK/UDC 904:621(497.5.Sisak)“00/02”

Primljeno/Received: 27. 05. 2002.

Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2002.

Dr. sc. REMZA KOŠČEVIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

U članku je obrađeno nekoliko metalnih predmeta nešto rjeđe pojave koji se odnose na kultnu plastiku, dijelove sprava za mjerenje težine te na pribor za rasvjetu. Pronađeni su na tlu rimske Siscije, a pripadaju antičkom razdoblju.

Ključne riječi: rimsko doba, Siscija, kulna plastika, vaga, uteg, svijećnjak.

Key words: Roman period, Siscia, cult plastic, scale, weight, candelabrum

Radi temeljitijeg upoznavanja antičke arheološke građe siscijanske provenijencije te njenog što iscrpnijega znanstvenoga objašnjenja, nastavljena je obrada nalaza iz iste privatne sisačke zbirke, kojoj pripadaju i skupine predmeta objavljene u prethodnim svescima ovog časopisa.¹

Uz dva figuralna predmeta, u ovom prilogu obuhvaćena je još i vaga, zatim lanac i svijećnjak. Oba figuralna komada posjeduju samosvojna obilježja po kojima se izdvajaju od drugih takvih nalaza odgovarajuće kategorije.

Figurica br. 1 (T. 1., 1, T. 3.) privlači posebnu pažnju zbog posebno oblikovnog rješenja prikazanog lika, koji općenito u odnosu na kultnu plastiku predstavlja zasad originalnu kombinaciju. Ona ponavlja jednu ikonografsku shemu u atipičnom izdanju, znatno odudarajući od uvriježenog sadržaja.

Dosad su poznata tri brončana primjerka - dvije posudice i jedan uteg - koji zastupaju tri varijacije istoga ikonografskog tipa, u koji se većim dijelom uklapa i primjerak br. 1. Posudice potječu iz Oklaja u Dalmaciji (Arheološki muzej u Splitu) i iz Popinaca u Vojvodini (Arheološki muzej u Zagrebu), a visina im iznosi 7 i 8 cm.

Prva posudica interpretirana je kao *Silvan* ili *Bes* i postavljena u rimsko carsko doba (ANTIČKI TEATAR, 90., br. 36; ANTIČKA BRONZA, 122., br. 211) odnosno kao *Bes* datiran u 1. st. (SELEM, 1997., 92., br. 2., 56, T. XXXII.), a

druga je definirana kao *Silen* i smještena u 1. i 2. st. (BRUNŠMID, 1914., 227., 228., sl. 48.; ANTIČKI TEATAR, 90., br. 37). Treći primjerak koji je služio kao uteg, potječe iz Trieria, no u dostupnim (sekundarnim) publikacijama relevantni su podaci o njemu izostavljeni (SCHNIDLER, 1970., kat. 186; JENEMANN, 1985., Abb. 1). Njegova petlja za vješanje na vagu dio je dodatnog dijela u obliku kruništa na vrhu glave, što predstavlja neuobičajen detalj u odnosu na ostale figuralne utege. Primarna funkcija trijerskog komada čini se i inače upitna: on je ili lijevan u kalupu za posudice ili su prstenasti rameni dodaci na tom primjerku shvaćeni kao dekoracija.²

Sve tri bradate figurice na ovim primjercima, prikazane su u istom položaju, ruke im se nalaze u visini prsa s vidljivim šakama, stopala su neujednačeno oblikovana, a brada različito riješena. Na oklajskoj figurici bradu čine dugi uvojci, na popinačkoj kratki dvoredni, a na trijerskoj dulji troredni pramenovi, dok iznad čela sve tri imaju po par oblih izbočina. Dok su prve dvije ogrnute krznom, trijerska ima glatki ogrtač s okomitim naborima sprijeda. Razlike u detaljima kod tih skulpturica nadilaze razinu pripisivu različitoj radioničkoj pripadnosti, odajući drukčije verzije iste koncepcije.

2 Trijerski primjerak kontradiktoran je radi prisutnosti petlji na ramenima figurice, koje inače služe za umetanje krajeva provijesla i, na utegu - osposobljenom za vješanje preko petlje na vrhu glave - one su suvišne. Stoga je moguće pretpostaviti da je, možda, i tu riječ o objektu koji je služio kao posudica, a naknadno je preuređen u uteg.

1 PRILOZI, 15./16. (1998./1999.), 1999, 21.-28.; 17., 2000., 17.-24.; 18., 2001., 135.-142.

Izuzev polučučće - polusjedeće poze s rukama na koljenima, skulpturice izražavaju vrlo malo elemenata grotesknoga, patuljastog lika egipatskoga božanstva (EGITTO, T. 57., 224; SPOMENIKI EGIPTA, sl. 61.). One sadrže kombinaciju likova rimske verzije egipatskog Besa i italskog Silvana, od kojih je posljednji u *interpretatio romana* identificiran i s autohtonim ilirskim šumskim božanstvom. Njihov sinkretizam ostvaren je na temelju zajedničkih obilježja, prema kojima je egipatski Bes - inače božanstvo sekundarnog ranga - kao sudionik u izijačkim ceremonijama, podudaran Silvanu kao sudioniku u dionizijačkoj pratnji. Sam Silen, pak, posjeduje značajke koje ga još čvršće vežu uz *Dionisa* i njegov ciklus.

Skulpturica br. 1 evidentno se referira na isti prototip, a - za razliku od usporednih primjeraka koji spadaju među *utilitaria* - predstavlja kulturni objekt. Stilski je najbliža figurici iz Popinaca, a njihovu sličnost podvlači i plašt od životinjske kože: na temelju Brunšmidova opisa dlakavog ogrtača s kozjom maskom na leđima, moglo bi se pretpostaviti da i rep na stražnjoj strani sisačkog primjerka predstavlja rudimente životinjskog plašta. Zajedničke ikonografske sastavnice sisačke skulpturice s prikazima na posudicama narušava, međutim, položaj ruku i, naročito, prenaplašeni *phallos*, kao najuočljiviji, nametljivi detalj. I kod sva tri uspoređena komada na figuricama - koje su sprijeđa nage - prikazano je i spolovilo, no ono je kod njih marginalno tretirano. Šire promatrano, sisačka figurica ne može se dovesti u korelaciju niti s drugim božanstvima, čiji se prikazi fiksiraju na istaknutim genitalijama³. Konkretniji ikonografski uzorak za njezin prikaz ostaje zasad nepoznat. No sudeći po nekim srodnim nalazima, čini se da ona odražava jači egipatski utjecaj: na izvornijim, premda shematiziranim prikazima Besa egipčiziranog stila, zapaža se podjednako dimenzionirano, premda ne i erekirano spolovilo, još i na objektima iz razdoblja kasne antike. Ali, takvi prikazi izgleda korespondiraju sa specifičnom namjenom objekta s ciljano naglašenim simbolizmom plodnosti (TÖRÖK, 1988., Pl. 38, no. 77)⁴.

Skulpturica br. 1 inače je loša kopija predložka i predstavlja trećerazredni komad zacijelo lokalne proizvodnje, a između ostalog, i dosta neuspio odljev. Modelirana je bez anatomskih detalja, s ekstremitetima lišenim muskulature, s konfuznim spojem nadlaktica i ramena. Unatoč ambiciji iskazanoj u nastojanju na oblikovanju prstiju na šakama i stopalima, odaje primitivno i naivno koncipiran rad, nastao prema uzorku neshvaćenog sadržaja, koji je teško točno postaviti u odgovarajući vremenski i kulturološki kontekst. Jamačno pripada produkciji namijenjenoj kućnim svetištima, u kojima je - kao itifalička figurica - bila pridružena

kipićima božanstava s drugim svojstvima, poput već objavljenih skulpturica Merkura iz ove iste zbirke.

No bez obzira na kakvoću izrade, statuica Silvana - Silena - Besa predstavlja još jedan među već otprije poznatim dokazima koji svjedoče o upražnjavanju izidinskog kulta u rimsko carsko doba u Sisciji, kao jednom od važnijih središta štovanja egipatskih božanstava (SELEM, 1997., 137.-141., br. 8, 25-8, 32, T. LXII.-T. LXVII.).

Poprsje br. 2 (T. 1., 2) predstavlja uteg (njem. Laufgewicht) s tzv. brze vage, o tipu o kojemu će kasnije biti više rečeno. Sudeći po dimenzijama, pripadao je velikoj vagi za mjerenje težih tereta.⁵

Među figuralnim utezima, gdje su uz civilne, vojne te carske, uobičajeni i likovi religijskoga i mitološkoga sadržaja, bradata i brkata lica, poput biste br. 2, dosta su usamljena. Bista izgledom znatno odskače od drugih primjeraka te vrste i unutar znatnog broja objavljenih komada, a rijetki su primjeri s kojim bi se mogla izravno usporediti.

Već prema crtama lica nerimskog karaktera kao i prema obliku frizure, sisački komad znatno odstupa od tipova prikaza iz vrlo raznolikoga figuralnog repertoara utega. Odjeća neobičnog kroja s nekom vrstom presavijenog ovratnika, govori u prilog neke lokalne nošnje odnosno odjeće autohtonih karakteristika, koju na prvi pogled nije jednostavno poblize odrediti. Detalji fizionomije i odjeće signaliziraju da bista prikazuje barbarina tj. pripadnika neke uže, neromanizirane etničke skupine.

Na starija muška lica, s crtama i izrazom uglavnom podudarnim sisačkom utegu, nailazi se na prikazima iz Dacije, a i način češljanja kose i nošenja brade uklapaju se u dako-skitski oblikovni milje. To potvrđuju i reljefni prikazi s helenističkih posuda grčko-skitskog umjetničkoga proizvodnog kruga, gdje figure skitskih ratnika, odjevene u hlače i u opasane ogrtače, posjeduju iste karakteristike frizure i nošenja šiljaste brade, spojene s brkovima. Na njima se također zapaža i odjevni detalj - trokutno krojeni dio oko vrata (BECATTI, 1955., 99., 206., T. CXXVIII., 454, 455; ARTAMONOV, 1970., 128., 130., 131., kat. 195., kat. 196., kat. 226.-kat. 233., Abb. 195, Abb. 198, Abb. 232, Abb. 233; MARINESCU, 1982., F 12).

Najtješnju analogiju sisačkom primjerku, čak i namjenski, predstavlja znatno lošije izrađeni brončani uteg s uzdužno pozicioniranom petljom. Utteg potječe iz Constantze u Rumunjskoj, atribuiran je tamošnjoj provincijalnoj produkciji i kronološki postavljen u rimsko doba, a određen je kao prikaz *Jupitra* u lokalnoj interpretaciji (BARBU, 1965., 394., 395., 400., Fig. 11). Rumunjski uteg predočuje mušku glavu s vrlo malim dijelom vrata, iste dobne starosti i jednakih ostalih obilježja, s razlikom da brada nije duga i šiljasta, već kraća i oblo fazonirana. Temeljem njegova određenja kao rimskoga božanskog lika, moguće je izvesti i analogno definiranje sisačkog utega. Tim prije što sadrži povez na glavi koji bi odgovarao *teniji* - klasičnome ikonografskom elementu božanskog statusa.

5 Njegova težina nije poznata iz objektivnog razloga: u tehničkoj dokumentaciji, dobivenoj uz fotomaterijal, taj podatak o utegu bio je ispušten.

3 Prikazi *Prijapa* s ekvivalentnim erekiranim falosom zastupaju potpuno različiti tip kulturne slike, drukčije ikonografske koncepcije: GUSS UND FORM, 85., 114., kat. 85., Abb. 150, kat. 161., Abb. 226; BOLLA - TABONE, 1996., 215., B2.

4 Riječ je o bjelokosnim reljefnim pločicama - oplatama s kovčežića, pronađenim u Nubiji, na kojima su, uz Besa, prikazani još i *Dionis*, *Afrodita*, *Satir* i drugi likovi; interpretacija prikaza sugerira namjenu kovčežića kao vjenčane škrinje koja je najvjerojatnije bila izrađena u Egiptu: TÖRÖK, 1988., 97.

Uteg br. 2 svakako se odnosi na prikaz Dačanina ili Skita ili pak na božanstvo njihovih obilježja, uključivši tu i odjeću.

Sama izrada sisačkog utega, međutim, ne pokazuje značajke lokalnog proizvoda. Radi se o komadu izvrsne kakvoće izrade, čije odlike odaju rutinsku maniru i u modeliranju i u odljevanju modela, a koji - unutar rimskog razdoblja - zasad ostaje поближе nedeterminiran.

Primjerci br. 3 i 4 (T. 2., 1 i 2) predstavljaju dijelove vage. Rimske vage - *librae, staterae*, imale su domišljata tehnička rješenja, a njihove vrste i mjerni sustav dobro su poznati u stručnoj literaturi.⁶

Oba sisačka primjerka odnose se na isti tip simetrične vage tzv. tezulju (engl. balance), kakvu inače drži i *Kairos*. Takva vaga ima prečku jednakih krakova, s otvorima na krajevima krakova, u koje su vješane mjerne posudice, zakvačene lančićima i s elementom za vješanje vage, smještenim na sredini prečke. Vagalo se stavljanjem tereta i utega na zdjelaste tanjuriće i njihovim dovodenjem u stanje ravnovesja.

Simetrične vage oblikom se kreću od krajnje jednostavnih komada sa središnjim, običnim prstenastim ili četvrtastim elementom s gornje strane prečke, kakvi se susreću i unutar keltskih i ranorimskih te kasnijih nalaza (SCHNIDLER, 1970., Abb. 192; BÁNDI - FEKETE, 1982.; JENEMANN, 1985., 175, Abb. 7, Abb. 10; CELTI, 541., 746., 768.) pa do primjeraka sa skromnijim ukrasom na gornjem rubu prečke (ULBERT, 1969., 50., T. 41., 29, 30).

Među najjednostavnije primjerke tog tipa, s kružnom petljom za vješanje, izlivenom zajedno s prečkom, spada i nepotpuni, iskrivljeni komad br. 4, istovjetan već prije objavljenoj, također necjelovitoj vagi iz Siscije (LEITNER, 1984, 240., 244., T. 9., 1).

Primjerak br. 3 pripada inačici simetrične vage koja, umjesto elementa za vješanje, ima okomitu, naviše suženu pločicu s dvije kružne perforacije, izlivenu zajedno s prečkom. Na okomitu pločicu pričvršćen je posebno izrađeni, preklopivi nastavak, pomoću kojeg je - preko žičanog obruča provučenog kroz petlju na vrhu nastavka - vaga bila osposobljena za vješanje. U donjem dijelu nastavak se račva u stražnji i prednji pločasti krak, oba s perforacijama, od kojih donja služi za učvršćivanje nastavka na okomitu pločicu, zakivanjem čavlića. Gornja perforacija i na okomitoj pločici i na nastavku ima funkciju u samom postupku vaganja. Pločasti krakovi nastavka i pločica između tih krakova imaju ulogu naprave za viziranje, slične škarama s perom odnosno kazaljkom: postignutu ravnotežu u vaganju potvrđuje poklapanje gornjih perforacija na pločici i nastavku.

Primjerci ove vrste poznati su i iz Trieria (JENEMANN, 1985., 174., 175., Abb. 6, Abb. 8), a vjerojatno i iz *Herakleie* (MANEVA 1984., 181., sl. 7. B).⁷ Ovoj varijanti pripa-

da i primjerak iz Osijeka, duljine 23,5 cm, pronađen prigodom istraživanja rimske arhitekture (BULAT, 1977., 30., 31., 45., T. XIX., 5), a - čini se - također i vaga s tanjurićima iz Splita, duljine 13,5 cm, koja je definirana kao medicinska i datirana, prema analogijama iz Reimsa, oko sredine i u drugu polovinu 2. st. (IVČEVIĆ, 1999., 118., 145., 158., kat. 215., sl. 48.).⁸

Ovi primjerci razlikuju se od verzije simetrične vage s nešto drukčijom napravom za viziranje⁹, koja je poznata putem nalaza iz Slovenije, a izgleda i iz Makedonije (PETRU, 1967., 454., sl. 1.; MANEVA, 1984., 181., sl. 7. A).

Davno izneseno stajalište da se jezičac na vagama pojavio oko 2. st., prenosi se i recentnijim radovima (JENEMANN, 1985., 177., Fussn. 4.) kao i mišljenje o kasnorimskoj pojavi sklopivih vaga.¹⁰

Kod primjerka br. 3 radi se o dvozdjeljivoj vagi za točno mjerenje (njem. *Feinwaage*). Takve vage mogle su na jednom kraku prečke imati navučen i dodatni pomični uteg za točnije vaganje malih količina (JENEMANN, 1985., 167., 178., Abb. 2). Bile su korištene u ljekarništvu (FEUGÈRE - KÜNZL - WISSER, 1985., T. 64., 2) i novčarstvu, gdje im se duljina prečke kreće u veličinama od 7, 10, 18, 24 cm, a promjer zdjelica iznosi od 2 do 8 cm (JENEMANN, 1985., 180., Abb. 11, Abb. 12; BRONZI ANTICHI, 196., cat. 384.). Predviđene su za ručno vaganje, ovještene o palac, kojemu je bila prilagođena veličina obruča (MUTZ, 1983., 26., Abb. 14).

Od dvije sisačke vage, komad br. 4 može datirati i iz predrimskoga i iz rimskog doba, dok bi se komad br. 3 - u kojem treba promatrati ručni farmakološki rekvizit - mogao postaviti u srednjecarsko razdoblje.

Lanac br. 5 (T. 2., 3) mogao bi također pripadati vagi, premda kuka na njegovu kraju, ne pokazuje uobičajen oblik. Njezina linija i izrada odgovaraju kuki tipa Franken B 14 (FRANKEN, 1995./I., 435., 11), ali je puno dulja. Ukoliko je pretpostavka točna, tad bi se radilo o lancu s tzv. brze vage (njem. *Schnellwaage*, engl. *steelyard*) tj. o tipu vage kakvom pripada i uteg na T. 1., 2.

Riječ je o drugom osnovnom tipu rimske vage koji je asimetrično konstruiran. Sastoji se od jednostrane prečke, koja na jednom kraju ima gornji element za vješanje vage i donju kuku za vješanje tereta. Mjeri se pomicanjem ovješene vage prema drugom, slobodnom kraju prečke, a težina se očitava na skali ubilježenoj na prečki.

Brze vage kao i tezulje, služile su za vaganje i vrlo teških tereta, što je dokumentirano na kamenim reljefnim prikazima (MUTZ, 1983., 10., 11., 16., Abb. 2, Abb. 3, Abb. 8). Sudeći po velikom broju pronađenih visećih pomičnih

8 Nesigurnost proistječe iz razloga navedenih u prethodnoj noti.

9 Naprava se razlikuje utoliko što na škarama i jezičcu ima dva do tri pravokutna, okomito smještena otvora: BOŽIĆ, 2000., 30., Abb. 2, Abb. 3.

10 I kod rimskih (ELBE, 1995., 161.) i kod kasnijih sklopivih vaga (njem. *Klappwaagen*), krakovi prečke mogli su se trokutno sklopiti ili preklopiti, tako da se duljina vage skraćivala na polovinu ili trećinu. U srednjem vijeku takve vage služile su za vaganje srebra i drugih kovina: KRZYSZOWSKI, 1997., 647.-649., Abb. 5, Abb. 6.

6 Rimske vage obrađene su u više studija, od kojih ona A. Mutza spada među najiscrpnije, s obzirom na potanko razrađene mjerne jedinice na skalama, a uz osnovne vrste vage, obuhvaćena su i improvizirana rješenja za praktične namjene, kao što je vaganje tekućina: MUTZ, 1983., 13., Abb. 5.

7 Radi nejasnih detalja na foto ilustracijama, pripadnost varijanti nije apsolutno pouzdana.

utega, brze vage imale su veću primjenu u svakodnevici, vjerojatno zbog svoje praktičnosti. Javljaju se u više verzija, koje su pomno obrađene.¹¹

Unutar primjeraka tog tipa vage, načinom izvedbe lanac br. 5 najbliži je lancima s vage iz Osterburkena¹² (MUTZ, 1983., 18., Abb. 9; JENEMANN, 1989., 335., Abb. 6), koja zastupa jednako nazvani tip (FRANKEN, 1993., 85., 8). U drugoj namjeni sisacki lanac mogao je služiti za vješanje lampica, budući da su oblici kuka i lanaca na obje vrste predmeta katkada potpuno istovjetni (ANTIČKA BRONZA, 135., 136., br. 265, br. 269).

Stalak br. 6 (T. 4. i T. 5.) s panterkim protomama iznad nogu, na T. 3. i T. 4., zastupa jedan od više oblika predmeta koji su služili za osvjetljavanje.

Sustav rasvjete u antičko doba bio je dobro prilagođen različitim životnim potrebama. Antička rasvjetna tijela bila su tehnički svrsishodno domišljena, a njihovim multipliranjem postizala se blještavost visokog stupnja. Kao i ostali *instrumentum domesticum*, redovito su bila dekorirana, a dobrim dijelom predstavljala su skupe luksuzne predmete.

Izuzev zublju, osnovno rasvjetno tijelo - *lampas, lampada*, bila je uljanica, najčešće ovješena - *lucerna pensilis*, čija se skromna rasvjeta pojačavala postavljanjem više komada na isti stalak - *lichnucis*.¹³ Unutar metalnih rasvjetnih tijela izdvajaju se još *lanternae*¹⁴ i *candelabra*.

Terminološki, kandelabri odgovaraju predmetima za osvjetljavanje posredstvom svijeće - *candela*, no oblikom, oni su većinom podudarni držačima uljanica.

Uz sustav osvjetljavanja vješanjem na druge objekte, pojedinačne lucerne bile su podizane i smještanjem na visoke stalke. Jednostavni stalci uljanica, u obliku okomitih prečki¹⁵, jasno se razlikuju od kandelabra, no složenija je situacija sa stalcima uljanica u obliku stupića koji konstrukcijski uglavnom odgovaraju svijećnjacima.

Kao i svijećnjaci, i stalci-držači lampica sastoje se od redovito tronožne baze i stupića s plitkim tanjurastim dijelom na vrhu, iz kojeg strši šiljak, na koji je nalijegala lampica (ROSS 1962., 33., 34., 39., nos. 33, 34, 40). Umjesto

tanjurastog, stalci-držači lampica mogu imati zdjelčasti recipijent, radi kojeg su još sličniji kandelabrima.¹⁶

Za prepoznavanje držača lampica i svijećnjaka, uz oblik recipijenta, važna je debljina i poprečni presjek šiljka koji je kod prvih masivniji i četvrtastog presjeka. Ali, točnija diferencijacija rijetko kad je moguća, izuzev za slučajeve kod kojih je pri pronalasku, na stalku zatečena i uljanica. Sasvim je sigurno da su stalci sa šiljkom, ili njihov najveći dio, služili za obje svrhe - i kao nosači lampica i kao svijećnjaci.

Postoji još jedna vrsta objekata koji se u literaturi zamjenjuje s kandelabrom, unatoč očitoj funkcionalnoj razlici. Riječ je o *thymiaterionu* koji je također konstruiran od ista tri dijela - tronoge baze, stupa i recipijenta. Naročito bogatu dekoraciju pokazuju etruščanski stalci te vrste¹⁷. Za namjensko identificiranje timiaterija, distinkcijski elementi svode se na odsutnost šiljka i na izgled samog recipijenta. Njihovi recipijenti su plitki, zdjelčasti, kružnog oblika, a bitno je da imaju široki rub koji može biti i četvrtast, ali pogodan za kadionicu. Na rubu često nose ukras složen od ptičjih skulpturica i privjesaka¹⁸, karakterističan za tu vrstu predmeta (MORETTI, 1973., 328., 329., Fig. 215; GUSS UND FORM, 75., 76., kat. 77., Abb. 142).

Kandelabri predstavljaju raznoliku kategoriju objekata, a raznolikost se većinom odnosi na neke specifične detalje. Među njima ističe se tip s recipijentom u obliku korintskog kapitela, obilježen još i dodatnim ukrasom naviše izvijenih voluta, smještenih iznad tronožne baze koji ima grčko porijeklo, a vremenski spada u kasnohelenističko i ranorimsko doba (FRANKEN, 1995./II., 285., 287., Abb. 1 - Abb. 3, Abb. 5, Abb. 6).

Uobičajeniji tip, šire difuzije, s pojavom u mnogo verzija, zastupaju svijećnjaci s bazom karakteriziranom nogama u obliku šapa lava i drugih divljih životinja ili pak kopitima ili ljudskim nogama, uz dodatnu dekoraciju dizajniranu na motivu palmete, bršljana te hrastova i drugog lišća. Pripadaju skupini vremenski također postavljenoj u kasnohelenističko i ranorimsko doba (GIOIELLI, 88., cat. 157.), no rijetki su kronološki točniji određeni komadi, kao što je npr. baza kandelabra iz Magdalensberga, koja datira iz augustovskoga vremena (DEIMEL, 1987., 50., 164., kat. 30./4, T. 30., 4).

Dojam pravog luksuza izgledom odaju donjonubijski stalci lampica i kandelabri iz kraljevskih grobnica u Ballanai i Qustulu, među kojima je i držač svjetiljke koja visi na

11 Među kojima i varijante kombinirane od drva i metala (GARBSCH, 1994., Abb. 2) ili s dvostrukim kukama za vješanje mjerne posude (JENEMANN, 1989., Abb. 3, Abb. 7, Abb. 10) itd.

12 Dimenzije osterburkenške vage iznose 35 x 21 cm, a njen kapacitet vaganja tereta doseže 52 *librae*, što odgovara količini od 17 kg: NUBER, 1988., 112., Abb. 86.

13 Predstavlja vrstu raskošnog stalka široke četvrtaste baze, oslonjene na životinjske šape, sa stupićem koji se na vrhu račva u vješalice, na koje je - preko kuka i lanaca - na različitim razinama obješen veći broj uljanica: MOLLETT, 1996., 201., Fig. 436. Informaciju o imaginativnosti oblikovanja pruža ilustracija iz 19. st., na kojoj stalak ima oblik stabla: GIOIELLI, 87., Fig. 13. Toj vrsti objekata najvjerojatnije pripadaju i tronožni etruščanski stalci: MORETTI, 1973., 120., Fig. 99, 100.

14 Među objektima za osvjetljavanje, lanterne su jedna od iscrpno elaboriranih kategorija s razrađenom tipologijom i kronologijom: FEUGÈRE - GARBSCH, 1993.

15 Držači lampica iz Mus. Soc. Arch. u Montpellieru (FEUGÈRE, 1993., 129., 130., Fig. 6) imaju izgled prema kojem, i u slučaju njihova samostalnog pronalaska, ne bi mogli biti poistovječeni sa svijećnjacima.

16 Iz ovog razmatranja ispušteni su drugi, rjeđi oblici svijećnjaka, poput komada složenih samo od tronošca i recipijenta sa šiljkom ili s postoljem u oblik figurice i s duljim koničnim tuljcem na vrhu, u koji se umetala svijeća, a čija visina iznosi od 6 do 11,5 cm: NUBER, 1988., 107., Abb. 65, Abb. 68.

17 Vjerojatni i sigurni timiaterioni, koji imaju višestruko raščlanjene stupiće, katkad i s uklopljenim figuricama: MORETTI, 1973., 122., 123., Fig. 103, Fig. 104; LES ETRUSQUES, 385., cat. 399.; BRONZI ANTICHI, 193., cat. 375.).

18 Tako npr. brončani stalak, pohranjen u Narodnome muzeju u Beogradu koji je definiran kao kandelabar, slijedom specifičnosti zdjelastog recipijenta širokoga četvrtastog ruba s figuricama ptica na kutovima, pokazuje čistu pripadnost timiaterionu: ANTIČKA BRONZA, 150., br. 314.

velikom kružnom obruču na njegovu vrhu te izuzetno maštoviti držači i svijećnjaci sa ženskim i muškim skulpturama na mjestu stupa, katkad s kvadratnom bazom umjesto tronošca. Stalci su bili interpretirani i kao proizvodi afričke Donje Nubije koja je bila pod rimskim protektoratom, a uz neke egipatske elemente, smatra se da odražavaju općenita obilježja kasnoantičke umjetnosti (TÖRÖK, 1988., 113., 137., 60, no. 69, 92, no. 9, 121, no. 5, no. 23, Pl. XIX, Pl. XXV). Skulpturirani stalci poznati su i u zapadnoj produkciji, a jedan od najskladnijih, galske provenijencije, predstavlja mušku figuru, koja drži recipijent s velikim šiljkom (JOFFROY, 1971., 19., 20., Fig. 15).

Kandelabri su lijevani u dijelovima, ne samo u odnosu na tri osnovna elementa - tronožnu bazu, stup i recipijent. Ovisno o obliku i naročito o tipu dekoracije koja je sadržavala poprečne nabore i profilacije, stupići su također mogli biti izliveni u više dijelova, od kojih su prema potrebi montirani niži i viši stalci. Pojedini dijelovi dovršavani su tokarenjem na strugu.

Visina kandelabra mogla se i mehanički prilagođavati. Primjerak koji svjedoči o sofisticiranim mogućnostima rasvjete, potječe iz Rumunjske, iz groba pod *tumulusom*, datiranog u prvu polovinu 2. st.: na tom se komadu gornji, pomični dio stupića s recipijentom dade dizati i spuštati, a njegov položaj učvršćuje se poprečnim blokiranjem pomoću štifta, koji je na lančiću visio na kandelabru (PREDA, 1965., 237., 238., Fig. 4).

Sisački kandelabar posjeduje rijetku čistoću linije te nedvojbeno okomitu simetriju i gotovo je lišen dekoracije. Sadrži mješovite elemente i među objavljenim primjerima nema izravnu paralelu.

Oblik njegova čaškastog recipijenta kao i stupić sa središnjim zadebljanjem, u cijelosti odgovaraju standardima drugih komada, kao što su kasnoantički primjerci iz Sirije i Srbije (ROSS, 1962., 37., 38., Pl. XXIX, 39; ANTIČKA BRONZA, 150., br. 313). Međutim, ono po čemu se izdvaja od ostalih kandelabra, jest njegova prilično neobično oblikovana baza. Ona se ne oslanja na vodeći tip svijećnjaka, kakav zastupa i već spomenuti magdalensberški primjerak, kod kojeg donji kraj stupića prelazi izravno u tronogi bazični dio.

Bazični dio primjerka br. 6 nema pravi tronogi oblik, već se sastoji od kružnoga pločastog dijela, oslonjenog na tri kratke noge koje su i same u donjem dijelu pločasto oblikovane. Prema konstrukciji baze, sisački primjerak pokazuje veliku bliskost upravo s nekima od nubijskih kasnoantičkih stalaka koji na dnu stupa imaju potpuno podudarnu ploču, samo su njena tri kraja, smještena između također pločasto oblikovanih nogu, trokutno izvučena u oblik blizak listu (TÖRÖK, 1988., 125., no. 36, 186., no. 3).

Unatoč pretežne sličnosti sa standardnim oblicima stalaka, radi prisustva gornjeg dijela nogu koji nadvisuje bazičnu ploču i stoga je potpuno atipičan, a u nešto manjoj mjeri i zbog činjenice da je taj gornji, a ne donji dio teriomorfan, sisački primjerak predstavlja zasad izdvojenu pojavu. Izvornošću kompozicije, kao rjeđa inačica, on ujedno pridonosi proširenju i upotpunjavanju poznavanja skale dosad evidentiranih oblika antičkih stalaka.

Zbog stilske neutralnosti, u nedostatku indikativnijih

detalja, ne može se vremenski pobliže definirati unutar raspona rimskog doba.

Sisački primjerak predstavlja proporcionalno modeliran i visokokvalitetno izrađen komad s pažljivom doradom, kojemu je izgled najvjerojatnije - parcijalno ili u cijelosti - bio dopunjen prevlakom od bijelog metala.

Na temelju oblika recipijenta i umjerenije debljine šiljka bez oštih bridova, on je primarno morao služiti kao svijećnjak. Za razliku od velikih kandelabra, visine i do 1,75 m, koji su stajali na podu, svijećnjak br. 6 spada među manje primjerke, stolne ili oltarne namjene.

KATALOG

1. Muška punolijevana, naga statuica, postavljena u polusjedeći - polučučeci položaj. Tanke noge, na kojima su naznačeni prsti, široko su razmaknute. Ruke, oslonjene na koljena, drže falos koji dopire gotovo do brade, obuhvaćajući ga objema šakama s naznačenim prstima. Glava je uokvirena kosom, koja je stopljena s bradom, a u predjelu sljepoočnica strši preko ruba i ima izgled ušnih školjki. Iznad čela vidljiva su dva razmaknuta obla pramen, iz kojih se uzdižu dvije glatke kalotaste izbočine. Na licu su naznačene izvijene obrve iznad slabo zacrtanih očiju, zatim široki nos i dugi, vodoravno postavljeni brkovi, čiji krajevi prelaze preko brade, a ispod kojih se naslućuju usta. Na ramenima su uočljive nakupine metala, koje bi mogle naznačavati zabačeni ogrtač. Figura je frontalno oblikovana, a stražnja strana nije modelirana, izuzev dugoga, naviše izvijenog i na sredini spiralno uvijenog repa, kojemu kraj završava na desnom ramenu. Na repu je neurednim nizovima udubina naznačena faktura krzna. Brađa i uski prednji pojas kose podcrtani su neujednačenim kratkim urezima, koji na pramenovima iznad čela pokazuju veću pravilnost. Bronca. Vis.: 8 cm. T. 1., 1, T. 3.

2. Muška bista izvedena u punoj plastici. Donji rub je zaobljen, a na vrhu glave nalazi se poprečna petlja za vješanje. Predočuje zreloga bradatog muškarca markantnih crta, duge kose i dulje šiljaste brade, energičnih usta, relativno malih očiju i jakoga, naglašenog nosa. Valoviti pramenovi kose duboko su reljefirani kao i dijelovi lica, naročito nos i usta. Preko čela i oko glave ovijen je široki nabrani povež, na zatiljku vezan u čvor. Neposredno ispod donjeg ruba kose nadovezuju se vodoravni nabori vrata, a ispod nabora naznačeni su početni detalji neobično krojene odjeće. Bronca. Vis.: 14 cm. T. 1., 2.

3. Duga vodoravna, obostrano stanjena prečka kružnog presjeka, s krajevima oblikovanim u kružne petlje, kroz koje su još provučeni prstenasti žičani obruči. Na sredini, s gornje strane, iz prečke se izdvaja okomita polugica s dva kružna otvora. Na donji otvor polugice, pomoću čavlića, obostrano je učvršćen dugi dodatni nastavak s unutarnjim procjepom - ležištem za polugicu, dok je gornji otvor prazan. Pričvršćen za polugicu samo na donjem

kraju, nastavak je bio pomičan i mogao se postaviti u vodoravan položaj. Dodatni se nastavak približno od sredine naviše sužava, prijelaz u suženi dio naznačen je poprečnim naborima, a površina suženog dijela raščlanjena je uzdužnim bridovima. Suženi dio prema gornjem kraju se stanjuje, a završava zatvorenom kružnom petljom, ispod koje se nalaze dva šiljasta krilca. Kroz petlju na vrhu dodatnog nastavka, provučena je omča žičane kuke, načinjene svijanjem i ovijanjem kraćeg kraja žice oko onog duljeg, s pomoću četiri navoja. Dulji kraj oblikovan je u otvoreni prsten četvrtastoga poprečnog presjeka, kojemu je priljubljeni završetak cjevasto svijen. Od okomite polugice očuvan samo donji dio, dok je gornji odlomljen. Bronca. Dulj. prečke: 17,8 cm. T. 2., 1.

4. Necjelovita vodoravna prečka stanjenih krajeva sa zatvorenom kružnom petljom, smještenom na sredini, na njezinom najdebljem dijelu. Deformirana je i na oba kraja polomljena. Bronca. Dulj.: 11,4 cm. T. 2., 2.

5. Lanac sastavljen od pet dugih karika, načinjenih svijanjem oba kraja žice u omče, učvršćene s jednim ili dva navoja. Drugi, slobodni kraj jedne od vanjskih karika, oblikovan je u veliku kuku šiljasta vrha, koja je u gornjem dijelu stegnuta s tri navoja. Bronca. Dulj.: cca 30 cm. T. 2., 3.

6. Stalak složen od tri zasebno lijevana dijela: od glatkog stupića, na sredini vretenasto zadebljanog, od koničnog recipijenta u obliku čaške s uskim zadebljanim rubom, povijenim na vanjsku stranu te od podudarno oblikovanoga kružnoga tronožnog postolja. Iz unutrašnjosti recipijenta uzdiže se relativno jaki, kratki šiljak u obliku trna. Donji dio nogu ima oblik obliha pločica, a njihov gornji dio modeliran je u protome pantera. Recipijent i postolje od stupića su odijeljeni dvostrukim prstenastim profilacijama s izgledom nabora. Na površini stalka mjestimično se zapažaju mrljice srebrnastog odsjaja. Bronca. Vis.: 41,5 cm. T. 4., T. 5.

LITERATURA

- ANTIČKA BRONZA, 1969., Antička bronza u Jugoslaviji, Roman and Early-Christian Bronzes in Yugoslavia (Đ. Mano Zisi), Narodni muzej u Beogradu, Beograd
- ANTIČKI TEATAR, 1979., Antički teatar na tlu Jugoslavije, Antique Theater in the Territory of Yugoslavia (D. Rnjak et al.), Savez Arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad
- ARTAMONOV, M., 1970., Goldschatz der Skythen in der Ermitage, Prag
- BÁNDI, G., FEKETE, M., 1982., A város születése, Die Geburt der Stadt, Savaria Múzeum, Szombathely
- BARBU, V., 1965., Bronzes romains du Musée archéologique de Constantza, *Dacia* IX, Bucarest, 387.-401.
- BECATTI, G., 1955., Oreficerie antiche dalle minoiche alle barbariche, Roma
- BOLLA, M., TABONE, G. P., 1996., Bronzistica figurata preromana e romana del Civico Museo Archeologico "Giovio" di Como, Como
- BOŽIČ, D., 2000., Eine spätrömische Pinzette oder Waageschere?, *Instrumentum* 12, Montagnac, 30.
- BRONZI ANTICHI, 2000., Bronzi antichi del Museo Archeologico di Padova: statuette figurate egizie, etrusche, venetiche e italiche, armi preromane, romane e medioevali, gioielli e oggetti di ornamento, *instrumentum domesticum* dal deposito del Museo (G. Zampieri - B. Lavarone), Roma
- BRUNŠMID, J., 1914., Antikni bronsani figuralni predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, *VHADns* XIII (1913. - 1914.), 207.-268.
- BULAT, M., 1977., Nalazi s donjogradskog pristaništa u Osijeku, *OsijZbor* XVI, Osijek, 11.-48.
- DEIMEL, M., 1987., Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9., *KärnMussch* 71, Klagenfurt
- EGITTO, 1961., L'Egitto antico nelle collezioni dell'Italia settentrionale (S. Curto), Bologna
- ELBE, J. v., 1995., The Romans in Cologne and Lower Germany - A Guide to Roman Sites and Museums, Bonn
- FEUGÈRE, M., 1993., L'évolution du mobilier non céramique dans les sépultures antiques de Gaule méridionale (IIe siècle av. J.-C. - début du Ve siècle ap. J.-C.), Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte - Internationale Fachkonferenz vom 18.-20. Februar 1991 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz (herausgegeben von M. Struck), *ArchSchrift-Mainz*, Mainz, 119.-165.
- FEUGÈRE, M., GARBSCH L. und J., 1993., Römische Bronzelaternen - Mit 9 Abbildungen und Tafel 7-10, *BayerVorgeschbl* 58., München, 143.-184.
- FEUGÈRE, M., KÜNZL, E., WISSER, U., 1985., Les aiguilles à cataracte de Montbellet (Saône-et-Loire) - Contribution à l'étude de l'ophtalmologie antique et islamique, Die Starnadeln von Montbellet (Saône-et-Loire) - Ein Beitrag zur antiken und islamischen Augenheilkunde (Taf. 53-67; Farbtaf. III), *JRGZM* 32, Mainz, 436.-509.
- FRANKEN, N., 1993., Zur Typologie antiker Schnellwaagen, *BjB* 193, 69.-120.
- FRANKEN, N., 1995./I., Katalog der römischen Schnellwaagen im Rheinischen Landesmuseum Bonn, *BjB* 195, Köln, 425.-438.
- FRANKEN, N., 1995./II., Candelabrum Corinthium - Zu sakralidyllischen Bildelementen im späthellenistischen Wohnluxus am Beispiel eines Bronzekandelabers und einer Bronzelampe aus Mahdia, *BjB* 195, Köln, 276.-311.
- GARBSCH, J., 1994., Römische Schnellwaagen aus Bronze und Holz im Rheinischen Landesmuseum Trier, *TriZeitsch* 57, Trier, 275.-282.

- GIOIELLI, 1997., "Gioielli" del Museo Archeologico di Padova: vetri, bronzi, metalli preziosi, ambre e gemme - Quadri del Pedrocchi - Il collezionismo (G. Zampieri), Padova
- GUSS UND FORM, 1986., Guss und Form - Bronzen aus Antikensammlung (K. Gschwantler et al.), Kunsthistorisches Museum Wien, Wien
- I CELTI, 1991., I Celti (S. Moscati), Milano
- IVČEVIĆ, S., 1999., Antički medicinsko-farmaceutski instrumenti iz Arheološkog muzeja u Splitu, *VAHD* 90-91, Split, 101.-160.
- JENEMANN, H. R., 1985., Über Ausführung und Genauigkeit von Münzwägungen in spätrömischer und neuerer Zeit, *TriZeitsch* 48, Trier, 163.-194.
- JENEMANN, H. R., 1989., Zur Geschichte der Waagen mit variablem Armlängenverhältnis im Altertum, *TriZeitsch* 52, Trier, 319.-352.
- JOFFROY R., 1971., Antiquités gallo-romaines et mérovingiennes, Musée des Antiquités nationales, Saint-Germain-en-Laye
- KRZYSZOWSKI, A., 1997., Frühmittelalterliches Grab eines Kaufmannes aus Sowinki bei Poznań in Grosspolen, *Germania* 75, Frankfurt a/M/Berlin, 645.-651.
- LEITNER W., 1984., Römische Kleinfunde aus Siscia, *AVes* XXXV, Ljubljana, 233.-259.
- LES ETRUSQUES, 1992., Les Etrusques et l'Europe (M. Pallottino), Paris/Milano
- MANEVA, E., 1984., Za karakteriot i vremetraenjeta na istočnoto, docnoantičko predgradie od Herakleja (On the character and duration of the Late Roman suburbe of Heraclea), *MacAArch* 9 (1983.-1984.), Skopje, 175.-186.
- MARINESCU, L. T., 1982., Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis, *BARIntSer* 128, Oxford
- MOLLETT, J. W., 1996., Dictionary of Art and Archaeology, London
- MORETTI, M., 1973., Museo di Villa Giulia, Roma
- MUTZ, A., 1983., Römische Waagen und Gewichte aus Augst und Kaiseraugst, *AugMush* 6, Augst
- NUBER H. U., 1988., Antike Bronzen aus Baden-Württemberg, *Schrif-LMAalen* 40, Aalen
- PETRU, P., 1967., Zgodnjesrednjeveška naselbina na Polhograjski gori nad Polhovim gradcem (Die frühmittelalterliche Ansiedlung auf der Polhograjska gora ob Polhov gradec), *AVes* XVIII, Ljubljana, 453.-459.
- PREDA C., 1965., Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis, *Dacia* IX, Bucarest, 233.-251.
- ROSS, M. C., 1962., Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, vol. 1., Washington
- SCHNIDLER, R., 1970., Landesmuseum Trier - Führer durch die vorgeschichtliche und römische Abteilung, Trier
- SELEM, P., 1997., Izidin trag - Egipatski kultni spomenici u rimskom Iliriku, Split
- SPOMENIKI EGIPTA, 1974., Spomeniki starega Egipta (B. Perc), Ljubljana
- TÖRÖK, L., 1988., Late Antique Nubia - History and archaeology of the southern neighbour of Egypt in the 4th - 6th c. A.D. With a Preface by Laurence Kirwan, *Anateus* 16, Budapest
- ULBERT G., 1969., Das frühromische Kastell Rheingönheim, *Limesforsch* 9, Berlin

Summary

Some Rare Unpublished Finds from Siscia

This text is a sequel to publications of metal finds from a private collection from Sisak and it encompasses some artifacts that appear rather rare in comparison to the materials of Siscian origin that have been published up to the present day.

Along with some utility objects – a candelabrum (T. 4., T. 5.), two scale-beams and a chain (T. 2.) – two figural objects of a rather unusual shape are covered. One represents a man's bust – a steelyard-weight (T. 1., 2) and according to its function it also belongs to utility objects, and the other is classified as small cult plastic (T. 1, 1, T. 3). The bust of a non-Roman character in T. 1., 2, Barbarian in form, according to analogies corresponds to the representations of the Dacians or Scythians, and considering the headband as an equivalent of *taenia* it might represent a divine figure – the Roman Jupiter.

The statuette in T. 1., 1 relates to an ithyphallic interpretation of a syncretistic divinity. It represents an iconographic picture with mixed elements of *Silenus*, i.e. *Sylvan* or *Bes*, familiar from the existing finds of bronze vessels and weights. It has no direct analogies to comparative examples, but of the three aforementioned deities it has traits which are more connected to the original representations of the Egyptian *Bes*. Both beams in T. 2., 1, 2 relate to the type of symmetric two-sided balance, of which the former belongs to the version with a sighting tool for precise measuring. The chain in T. 2., 3 was used either for hanging a *lucerne* or for hanging a weight on an asymmetric one-sided steelyard.

According to the shape of the receptacle and the stick, the candelabrum in T. 4 and 5 seems to comply with the more general standards of shaping this form of candlestick, and according to its base shape it corresponds with the version of a three-footed candelabrum with a plate-shaped base. There are no related, comprehensively comparable examples because of the unusual shape of the feet on which the base is placed. Particularly the feet – which also have a terriomorphous upper part – are the distinctive detail, making the base an originally designed example.

The published finds cannot be precisely chronologically classified within the broad framework of the Roman period.

T. 1.

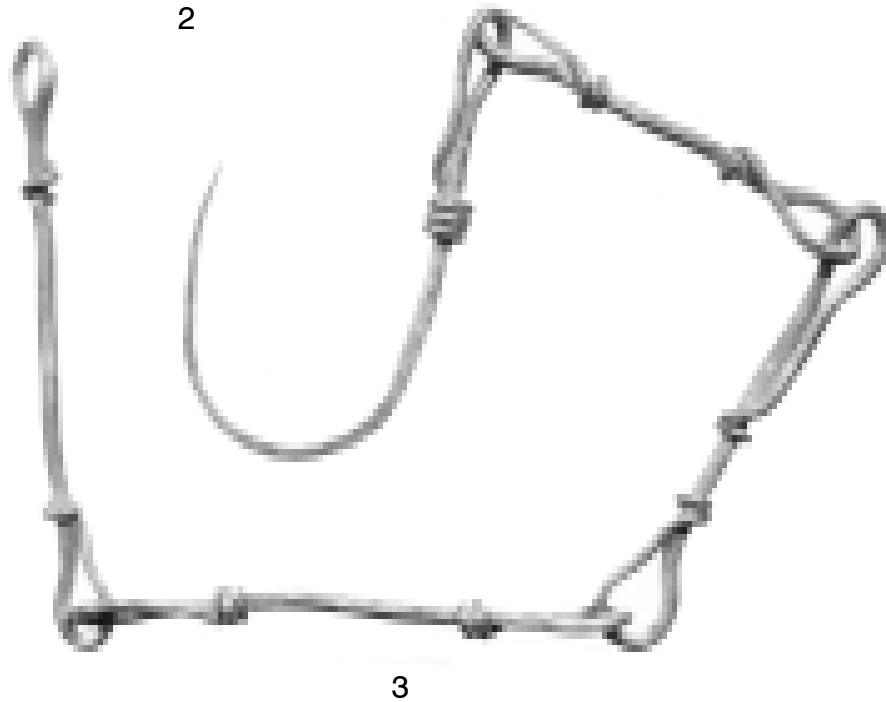
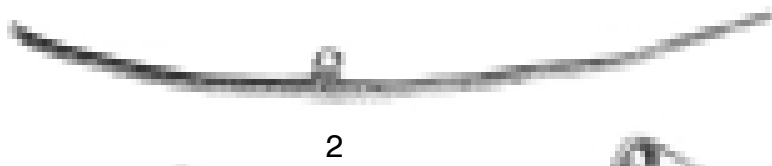
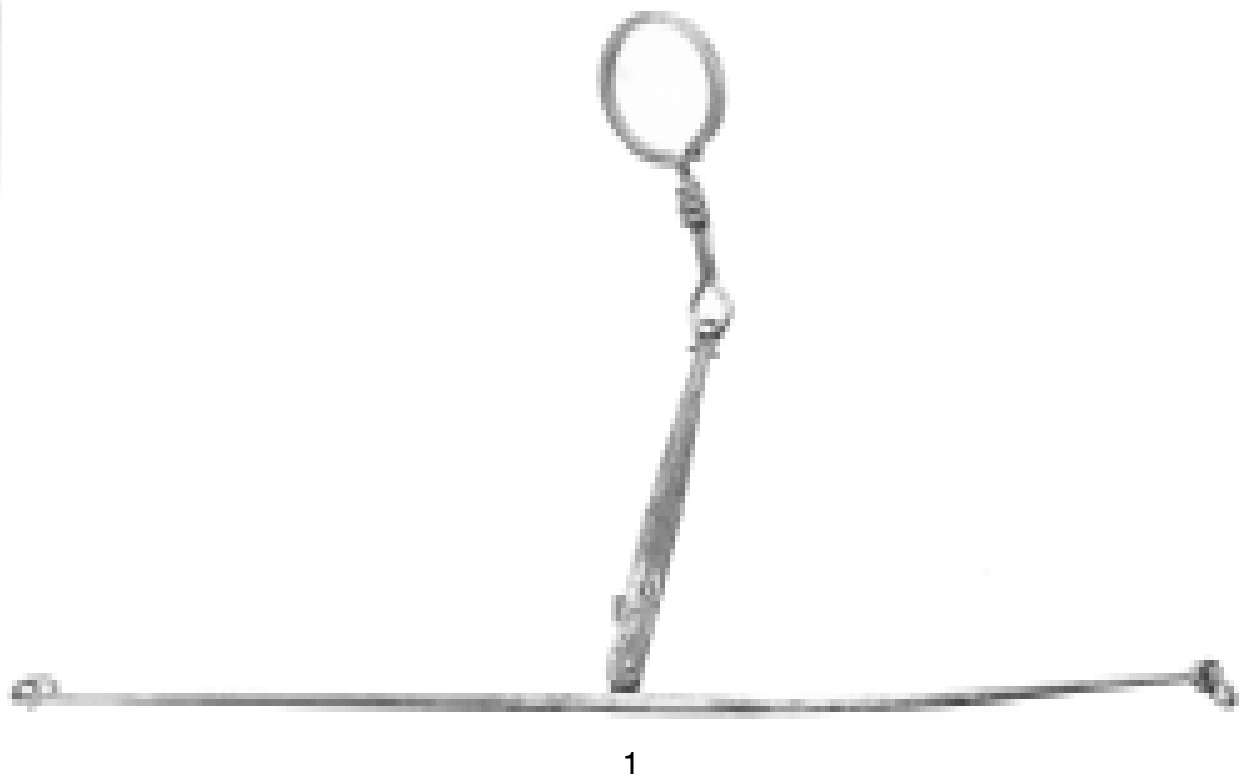
1

2

T. 2.

T. 3.

T. 4.

T. 5.

